

O'SMIR QIZLARGA O'QISH UCHUN TAVSIYA ETILADIGAN ASARLAR

Qo'chqorova A.O.

*Samarqand davlat tibbiyot universiteti
"Pedagogika va psixologiya" kafedrası dotsenti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Tayanch so'zlar: kitobxonlik, madaniy meros, yodgorlik, matn, adabiyot.

Ключевые слова: чтение, культурное наследие, памятник, текст, литература.

Key words: reading, cultural heritage, monument, text, literature.

Резюме:

O'zbek xalqi uzoq yillik tarixga va boy madaniy merosga ega bo'lgan qadimgi turkiy xalqlardan biridir. Xalqimizning qadimiy yozuvida yozib qoldirgan yodgorliklari toshlarga, terilarga, yog'ochlarga yozilgan bo'lsa-da, ular buyuk xoqonlar sha'nini ifodalagan matnlardan iborat bo'lgan.

Резюме:

Узбекский народ – один из древнейших тюркских народов с многовековой историей и богатым культурным наследием. Хотя памятники нашего народа, записанные древней письменностью, были написаны на камнях, шкурах и дереве, они представляли собой тексты, выражающие честь великих каганов.

Summary:

The Uzbek people are one of the ancient Turkic peoples with a long history and rich cultural heritage. Although the monuments of our people written down in the ancient script were written on stones, skins, and wood, they consisted of texts expressing the honor of great khagans.

Tadqiqotning dolzarbligi. Insoniyat tarixida har bir zamonning yoshlarini ilmi qilish, ma'naviy yuksaltirish masalasi asriy qadriyat ekanligi ma'lum jarayondir. Bu qadriyat har bir hududning turmush tarzida, madaniyatida, ilmiy-ma'rifiy tafakkurida o'z aksini topadi.

Eng muhimi, ajdodlarimizning yaratgan eng bebaho xazinasi bu kitoblar bo'lib, ular o'z zamonasining muxlislariga, ilmga ishtiyoqmand ma'rifatparvarlarga atab yaratilgan. Keyinchalik bu bebaho xazina o'z qimmatining yuksakligi bois, keyingi avlodlarga ham beminnat xizmat qila boshladi.

Mutafakkirlar qalamiga mansub	O'zbek adabiyoti namunalarida
1. Sharq allomalari merosi va xalq pedagogikasi g'oyalarning o'smir qizlar ma'naviy-madaniyati va taffakkurini shakllantiruvchi asarlar	Alisher Navoiy va Bobur asarlari X.Sultanov "Boburning tushlari", Ahmad Yassaviy hikmatlari, P.Shermuhammedov "Yaxshilar bahori" yoxud Mahmud Zamaxshariy dahosi, Mirkarim Osimning "To'maris", Nosiriddin Rabg'uziyning "Qissai Rabg'uziy", Hadislar
2. O'zbek xalqining madaniy an'alarini aks ettiruvchi asarlar	Abdulla Qodiriyning "O'tgankunlar", "Mexrobdanchayon", Cho'lponning "Kecha va kunduz", Oybekning "Qutlug'qon", A.Qahhorning hikoyalari, T.Malikning pand noma asarlari
3. Xalq og'zaki ijodi namunalarida o'smir qizlar axloqiga doir dostonlar, hikoya va rivoyatlar	"Go'ro'g'li", "Alpomish", "Aziz momo" asotir "Ali bobo va qirqqaroqchi", O'zbek xalq maqollari, afsona va rivoyatlari, ertaklari.
4. Xalq pedagogikasi va milliy marosimlar aks etgan asarlar	Asqad Muxtorning "El yurt kerak ekan odamga", Nazar Eshonqulning "Yalpizhidi", T.Malikning "Beklar va bekajonlar", O'tkir Xoshimovning "Dunyoning ishlari", Abdulla Qahhor hikoyatlari va qissalari
5. Ajdodlarimiz merosida o'smir qizlar tarbiyasiga oid asarlar	Kaykovusning "Qobusnoma", "Ajdodlar o'giti", Alisher Navoiyning, Farobiy, Beruniy, Ibn Sinoning ta'lim-tarbiyaga oid asarlari
6. Kitob va kitobxonlik haqidagi ma'rifiy asarlar	Temur Malik, T.Sodiqova, M.Ismoilij, Marhabo Karimova

O'zbek xalqi uzoq yillik tarixga va boy madaniy merosga ega bo'lgan qadimgi turkiy xalqlardan biridir. Xalqimizning qadimiy yozuvida yozib qoldirgan yodgorliklari toshlarga, terilarga, yog'ochlarga yozilgan bo'lsa-da, ular buyuk xoqonlar sha'nini ifodalagan matnlardan iborat bo'lgan.

Bular asosan, xorazm, sug'd (oromiy), o'rxun-enasoy va uyg'ur yozuvlari bo'lib, ular keyinchalik tanazzulga yuz tutgan yozuvlardir. Garchi bu yozuvlar iste'moldan chiqqan bo'lsada, kitob deb atalmish bebaho xazinaning yaratilishiga asos bo'lgan deb atashimiz mumkin. Har bir davrning komil insoni uchun zaruriy ehtiyojga javob, dastlab og'zaki tarzda hikmat va pandu-nasihat holda bayon etilgan bo'lsa, keyinchalik hayotiy tajribaga tayanilgan yozma asarlar yaratila boshlandi. Dastlabki, yaratilgan islom ahlining muqaddas kitobi Qur'oni Karimni, alohida e'tirof etish lozim. Uning ilm-ma'rifat targ'ibotidagi o'rni beqiyosdir.

Qur'oni Karim klassik arab tiliga xos murakkab uslub va tilda, nasriy sa'j shaklida yozilgan bebaho xazinadir. Asar VII asrning birinchi yarmida nozil bo'lgan bo'lib, u o'z tarixiy, madaniy, ma'naviy-axloqiy ahamiyati bilan butun

Sharq xalqlarining taraqqiyotiga katta ta'sir ko'rsatgan. Shu bos, mazkur muqaddas kitobga sharhlar yozish turli tillarga tarjima qilish avj oldi. Insoniyatga kitob tushunchasini hadya etgan, uning ta'siri qator falsafiy pandnoma ruhidagi yozma adabiyot maydonga kela boshladi. Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" (1069-1070), Mahmud Qashg'ariyning "Devonu lug'otit turk", Ahmad Yassaviyning "Hikmatlar"i, Ahmad Yugnakiyning "Hibbatul haqoyiq", "O'g'uznoma", Nasriddin Rabg'uziyning "Qissasul anbiyo", "Tafsir" kabi asarlari shular jumlasidandir.

Bu kitoblarda donishmand, hakim, davlat arboblari tilidan aytilgan hikmatli so'zlar, hikoyatlar, adolat, saxiylik, mardlik haqidagi qimmatli fikrlar insonni kitobga yaqin muxlis qilib qo'ydi.

Ayniqsa hadislarining xalq orasida keng tarqalishi, kitob shakliga keltirilishi natijasidan dastlab masjidlarda va boshqa jasoat joylarda ilohiyotga oid masalalar sharhlab berilgan va targ'ib qilingan. Keyinchalik esa ilk dunyoviy ilmlarning taraqqiy etishi natijasida alohida o'quv muassasalariga ehtiyoj tug'ilgan va shu tariqa maktab va madrasalar paydo bo'la boshlagan.

Tabiiyki, ta'lim maskanlarini darslik va o'quv qo'llanmalar, zaruriy adabiyotlar bilan ta'minlashga e'tibor qilingan. Natijada, eng muhim kam nusxadagi asarlarni kitobat holiga keltirish uchun hattotlar xizmati vujudga kelgan. Ularning beminnat xizmatlari vositasida bebaho asarlarning nusxalari ko'paya borgan. Shu tariqa, ajdodlarimiz yaratgan bebaho asarlar dunyoga tarqala boshlagan.

1902 yilda O'rta Osiyoga safar qilgan rus sharqshunos olimi V.V.Bartold yurtimizda ma'lum bo'lgan qo'lyozma manbaalar bilan tanishar ekan ularni ko'pligidan hayratlanadi va tarixan turkiy xalqlarning kitobxonlikka yuqori darajada ekanligini e'tirof etadi. Olimning bu e'tirofi, xalqimizning kitobga bo'lgan muhru-muhabbatidan, kitobxonligidan tasdiqlaydi.

Tadqiqotning maqsadi: O'smir qizlarga o'qish uchun tavsiya etiladigan asarlar haqida ma'lumotlar berish.

Tadqiqot vazifalari:

- O'smir qizlarga tavsiya etiladigan asarlarning tarbiyaviy ahamiyatini yoritish;
- o'smir qizlarga tavsiya etiladigan asarlarning foydalanishning ahamiyatini asoslab berish;

Tadqiqot natijalari va uning muhokamasi: Davrlar o'tishi bilan xon saroylarida, amaldorlar, kitob muxlislari xonadonlarida kutubxonalar tashkil etila boshlaydi. Bu haqda ko'plab ma'lumotlar mavjud. Shu o'rinda qomusiy olim Ibn Sinoning kitob mutolaasi tufayli qator ilmiy asarlar va kashfiyotlar

yaratganligini eslashimiz kifoyadir. U 16 yoshidayoq ko‘zga ko‘ringan tabib sifatida shuhrat qozongan. Uning tarjimai holida kitob mutolaasi bilan bog‘liq muhim ma‘lumot saqlanib qolgan. Kunlardan bir kuni, Ibn Sino Buxoro amiri Nuh ibn Mansurning kasalini davolash uchun saroyga chaqiriladi. U amirni davolaydi. Unga qimmatbaho hadyalar taklif etishadi. Ammo, u o‘zining xizmati evaziga saroy kutubxonasidan foydalanishni so‘raydi. Chunki, bo‘lajak olim saroy kutubxonasida nodir kitoblar mavjudligini yaxshi bilgan. Ruxsat olgandan so‘ng, Ibn Sino bu kutubxonadagi ko‘plab kitoblarni mutolaa qiladi. Bu ma‘lumotdan ko‘rinadiki, Ibn Sino har qanday moddiy boylikdan kitobni ustun qo‘ygan. Shunga o‘xshash ma‘lumotlar yurtimizda etishib chiqqan mashhur olimlardan Muhammad Xorazmiy, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayxon Beruniy, Umar Xayyom Alisher Navoiy va boshqa allomalar hayotida ham uchraydi. Ular hatto nodir kitoblarning qaysi yurtda mavjudligining daragini topsa, o‘sha yurtga poyu-piyoda axtarib borganligi haqida ma‘lumotlarni uchratish mumkin. Bir so‘z bilan aytganda, kitobga mehr, tashnalik bizga ajdodlarimizdan qolgan bebaho ma‘naviy merosdir. Olis tarixning zarvaraqlarida kitob, kitobxonlik bilan bog‘liq alohida ilm sohasi vaqt o‘tishi bilan takomillashib, shakllanib bora boshlaydi.

Taniqli olim Erkin Oxunjonov kutubxonachilik va uning bibliografiyasi tarixi bilan uzoq yillar davomida shug‘ullanib kelmoqda. U fan sohasiga oid kitoblar tasnifi xususida quyidagi ma‘lumotni keltiradi. “Ayni kitob fanning turli tarmoqlarida erishilgan ilmiy darajasini o‘zida mujassam etib fan differensiyalashuvini o‘zining tasnifiga ham olib kirishda moddiy asosga aylangan. Shunday qilib, fan sohaslarining xulosalari ma‘lum tartib bilan ko‘chirilib kitob matniga aylana borgan” [33].

Avlod-ajdodlarimizning kitobga bo‘lgan qiziqishlari natijasida xattotlarga bo‘lgan ehtiyoj kuchaya boradi. Ular vositasida shoiru olimlar o‘z asarlarini kitobxonlarga etkazish maqsadida, mashhur xattotlarga bir necha nusxada ko‘chirtirganlar. Maxsus xattotlar o‘z xusnixatlarini chiroyli chiqishi uchun har bir harfga sayqal berishga intilganlar. Ular faqat kitoblarni ko‘chirish bilangina shug‘ullanib qolmay, balki kitobni bezash, oltin suvi yugurtirib zarhal harflarga naqsh berish odat tusiga kirgan. Bu kitoblar sovg‘a sifatida podshohlarga taqdim qilingan.

Shu o‘rinda, 1834 yilda yurtimizga tashrif buyurgan rus sharqshunos olimlaridan X.D.Fren, A.S.Kun, N.Xannikov, V.L.Vyatkin tomonidan asosan xon saroylari kutubxonalarida amir-amaldorlarning shaxsiy xonadonida saqlanayotgan noyob asarlarni Rossiyaga jo‘natishda jonbozlik ko‘rsatgan. Hatto yig‘ib olingan noyob asarlar Sank-Peterburg kutubxonalariga tekin

topshirilmay, kilingan xizmat evaziga katta mablag' va mukofotlar bilan taqdirlangan. Masalan, Volchenskiy nomli shaxs 24 ta noyob Sharq qo'lyozma asarlarini imperator kutubxonasiga katta mukofot evaziga taqdim etgan. Yoki Turkiston general-gubernatori K.P.Kaufman topshirig'iga binoan sharqshunos A.L.Kun Xiva xoni saroyi kutubxonasidan 300 dona qo'lyozma asar, 18 ta Qur'oni Karimni musodara qilgan. Kitoblarning ko'p nusxada tarqalishida xattotlar bilan bir qatorda muxlislarning, madrasa talabalarining o'rni muhim vosita hisoblangan. Shu bois, madrasa hujralarida, xonadonlarda kitobxonliklar jamoa bo'lib o'qilgan, bahsu munozaralar o'tkazilgan. Kitobxonlikka bo'lgan ishtiyoq har qanday og'ir sharoitlarda, madadkor taskin manbai sifatida ham xizmat qilgan. Ayniqsa, qahatchilik, urush, ziddiyatli zamonlarda bardosh, chidam, sabr kabi insoniy tuyg'ularni kitobdan o'rganganlar desak xato bo'lmaydi. Shu o'rinda yozuvchi Odil Yoqubovning bolalik xotirasida shunday yozadi: "To'rt-besh yoshlarimda qahraton qish kunlari uyimizda bo'lib turadigan kitobxonlikni eslayman. Turli yoshdagi muhlislar tancha atrofida o'tirib, dadam o'qib bergan kitobni diqqat bilan tinglaganlarini ko'rganman. Hatto ayrim hollarda ularning ko'zlarida yosh tomchilarini ham ko'rganman". Aslida, shunga o'xshash xotiralar deyarli barcha katta avlod yozuvchilarining tarjimai holida uchraydi. Eng muhimi, bolalikda kitobning qadr-qimmatini anglash, bolalik shuuri bilan anglaganliklarini alohida ta'kidlaydilar. Albatta, yozuvchi va san'atkor bo'lish uchun tug'ma iste'dod bo'lishi lozim. Lekin bu iste'dodni ro'yobga chiqarishda adabiyotga, kitobga bo'lgan mehr orqali erishiladi. Gap faqat yozuvchi va shoirlarning kitobxonligi haqida bo'lmay, balki, balki yoshlar qaysi sohani tanlamasin, u o'z sohasini puxta egallashi uchun uning hamkori bu kitob ekanligini unutmasligi lozim.

Shu o'rinda Alisher Navoiyning o'smir qizlar uchun tanish bo'lgan, umum - ta'lim maktablarining darsliklariga kiritilgan. "Farhod va Shirin" dostonidagi Shirin timsolida qizlar tarbiyasiga oid fikrlarni olib ko'raylik.

Shoir dostonida qizlar tarbiyasiga oid fikrlarini bayon qilar ekan, "Quruq jasadga nafis naqshli ipak matolardan kiyim kiydirilgani bilan, "Zarbof zebo surati"dan boshqa xech nima ko'zga tashlanmaydi", - deb ta'kidlaydi. Shu o'rinda o'z fikrini yanada aniqroq bayon qilishda Shirinning xulq - atvorini ochib berish vositasi orqali yanada to'ldiriladi. Dostonida ta'riflanishicha Shirin Arman mamlakatining malikalaridan biri, u yuqorida shoir aytganidek zarbof kiyimlar kiyib yuradigan oliy darajadagi davralarda voyaga etayotgan qiz hisoblanadi. Ammo u erka tantiq qiz emas, u o'z go'zalligiga monand ma'naviy jihatdan o'ta tarbiyali bo'lish bilan birga tadbirli, odil va donishmand davlat arbobi hamdir. Farhodning muhabbatiga erishishida uning oqila va fozila,

latofati asosiy sabab sifatida tasvirlanadi. U o‘z yurti ravnaqi uchun faol harakat qiladi. O‘z shijoatini insonparvarlik fazilati bilan uyg‘un olib borganligi tufayli o‘rnak bo‘ladi. Shuning uchun Alisher Navoiy Shirin obrazini alohida muhabbat bilan tasvirlaydi.

Yana, o‘smir balog‘at yoshidagi qizlarga insoniy fazilatlardan eng muhimi mehrlil bo‘lishni anglatishdir. Mehr oddiygina so‘z bo‘lishiga qaramay unda olam-olam ma‘no mujassamlangan. Mehr degani olijanoblik, odamiylik, insonparvarlik, sahovat deganidir. Shuningdek, mehr kishi xulqining ziynati va oliy bir ko‘rinishidir.

Xalqimizda: “Yaratganga mehr qo‘ya olmagan, boshqalarga ham mehr qo‘ya olmaydi” degan naql bor. Tabiiyki boshqalar bu ota-ona, yaqinlari, ustozlari, vatani va boshqa narsalardan iborat deganidir. Quroni Karimda va Hadis ishariflarda ota-onalarning hurmati, qarindosh urug‘larining e‘zozi, ularga bo‘lgan mehr to‘g‘risida juda ko‘p oyatlar, hadislar mavjud.

Bir so‘z bilan aytganda hechqanday moddiy boylikni mehr bilan almashtirib bo‘lmaydi. Shuning uchun yoshlarimizga xususan o‘smir qizlarimizga mehrlil bo‘lishni, o‘zidan kattalarning hurmatini joyiga qo‘yishni, ota-ona va yaqinlarining mehnatini qadrlashni o‘rgatib borishimiz biz kattalarning zimmasiga yuklatilgan muqaddas burchdir.

Ayniqsa, ota – onani hurmatlash harbir farzandning vijdoniy burchidir. Ularota-ona yuziga tik qaramasligi, so‘zlarini ikki qilmasligi lozim. Ayniqsa ota-ona keksayganda ularga mehr bilan qarash farzand uchun ham farz, ham qarzdil.

Mehr va muhabbat bilan bog‘liq qadim zamonlardan buyon mehrjon bayrami o‘tkazilgan. Bu bayram mazmunida juda katta ramziy ma‘no bor. Bu bayramga keksalar bilan bir qatorda yoshlar ham taklif qilingan. Bu bayram yoshlarimiz uchun pand – nasihat, o‘git berish tadbiridir. Unda rahm-shafqat, mehr-muhabbat, saxovat, o‘zaro yordam xislatlari ulug‘langan. Mehr bermoq muruvvat ko‘rsatmoq xalqimizning azaliy istagi, orzusi bo‘lgan. Yoshlarni ulardan bahramand qilish bugungi kunda muhim bo‘lgan ehtiyojlardan biridir.

E‘tibor beradigan bo‘lsak Mehrjon bayrami milliy g‘ururni ham namoyish etuvchi milliy tadbir bo‘lib, unda balog‘atga etgan - qizlarimiz do‘ppi va atlas ko‘ylaklar kiyib, sochlarini mayda o‘rib o‘z milliy g‘ururlarini namoyon etganlar. Tabiiyki g‘urur bilan kibrlanishni bir narsa deb tushunmaslik kerak. Yoshlarda kibrlanish tuyg‘usini paydo bo‘lishi keyinchalik ularning hayotida salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin.

Kibr va manmanlikning zarari haqida “Arastuning Iskandarga nasihati”da juda ma‘noli fikrlar keltirilgan; “Mag‘rurlanib ketishdan va gerdayishdan saqlangil,

chunki u nimadan va qayerdan paydo bo'lganligini o'zing bilasan va qayerga borishingni ham yaxshi tushunasan" [82] deydi.

Xulosa. Haqiqatdan ham kibr va manmanlik illati haqidagi yuqoridagi fikrlar bugungi yoshlarimiz uchun ham taalluqlidir. Ayrim hollarda, o'ziga to'q xonadonlarda tarbiya topgan yigit - qizlarimiz xulqida bu illatlar uchrayib turadi. Ular birga o'qiydigan tengdoshini mensimaslikka, oddiyroq kiyingan kamsuqum dugonasini pisand qilmaslikga harakat qiladilar. Ayrim hollarda jismoniy kamchiligi bo'lgan tengdoshlarini masxara qilishdan ham toymaydilar.

Tabiiyki, bu illat o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi, balki oiladagi kattalarda mavjud bo'lgan kibr, manmanlik yoshlar tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi va o'z tengdoshlariga bo'lgan munosabatda takrorlaydilar. Bunday oila yoshlarini tarbiyalash, kibrlanish, atrofdegilarni mensimaslik kabi tuyog'ularini oldini olish bir muncha qiyinchilik bilan amalga oshiriladi. Bu illatni oldini olish, avvalo oila muhitida amalga oshirilishi lozim. Tajribadan kuzatilgan holatga ko'ra kibrli, o'zlariga bino qo'ygan oila a'zolarida, qolaversa, oila muhitida odat tusiga kirib qolgan bu illatni tushuntirishning o'zi murakkab bir jarayonni tashkil qiladi.

Ish o'ringa maktab, liqey, kollejlarda tahsil olayotgan yuqorida aytilgan illatlarga ega bo'lgan yoshlarni kitobxonlik vositasi bilan tarbiyalashning muqobil usullaridan foydalanish ijobiy natijalar berishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Tohir Malik. Beklar va bekajonlar. -T.: Sano-standart 2019. 88-b
2. Tursunova M. Madrasa barpo etgan malikalar. Toshkent. Zilol buloq. Ko'chimov U. Fantastik asarlarda badiiy psixologizm.// O'zbek tili va adabiyoti jurnali 2012. 74-76
3. Isroilova M.N. Lotin tilini o'qitish jarayonida tibbiyot oliy ta'lim muassasasi talabalarini intellektual - madaniy rivojlantirishning didaktik asoslarini takomillashtirish. Ped.fan.bo'y.falsafa dok.(PhD) aftoref. - T.: 2018. 50-b
4. Mahmudova M. Xalq pedagogikasi mazmuni asosida talaba-yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash tizimi. Ped.fan.dokt.dissertatsiyasi.T., 2007. 250 b.
5. Matchanov S. Umumta'lim tizimida adabiyotdan mustaqil ishlarni tashkil etish. Ped.fan. d.ri... diss. - T, 1998. 308 b.
6. Nigmatova M. Maktabgacha yoshdagi bolalar kitobxonlik ko'nikmalarini shakllantirishning ijtimoiy - pedagogik asoslari: kutubxonashunoslik va bib-shunoslik mutaxas.bo'yicha ped.fan.nomz.... diss. - T., 1995. 137 b.
7. Niyozmetova R.X. Uzluksiz ta'lim tizimida o'zbek adabiyotini o'rganishning nazariy va metodik asoslari (rus guruhleri misolida). Ped.fan.d.ri ... diss. - T., 2007. 242 b.
8. Safarova R.R. va boshqalar. O'quvchi yoshlarni ommaviy madaniyat xurujlaridan himoya qilishning nazariy-metodologik asoslari. Monografiya. - T.: Tafakkur qanoti, 2017. 321-b
9. Safarova R.R., R.X.Djurayev va boshqalar. O'qituvchi-yoshlarda "Ommaviy madaniyat"ga qarshi kurashchanlik ko'nikmalarini shakllantirishning pedagogik-psixologik mexanizmlari. Monografiya. - T: - Tafakkur qanoti. 2018.45 -b
10. Umarov A.A. Ijtimoiy - madaniy taraqqiyotni ta'minlash va komil inson shaxsini shakllantirishda mutolaaning roli. Sosiologiya fan.d.ri.diss. - Toshkent, 2005. - 274 b.